

Opponensi vélemény Kruppa Tamás *A Jagellóktól a Szapolyaiakig.*

Két évtized a Magyar Királyság történetéből (1519–1541) című akadémiai doktori értekezéséről

Kruppa Tamás a lehető legjobb pillanatban készítette el értekezését, amely – az eseménytörténeti feldolgozást sejtető címmel ellentétben – az oszmán–magyar diplomáciai kapcsolatok újszerű megvilágítására törekszik a 16. század első felében. A legjobb pillanatban, mivel a félévezredes mohácsi jubileum előtti évben a kutatók és a nagyközönség részéről egyaránt fokozott figyelem irányul az értekezésben vizsgált kérdésekre. Már most valószínűsíthető, hogy Kruppa figyelemre méltó következtetései megtermékenyítőleg fognak hatni az elkövetkező évek kutatásaira, és az is bizonyos, hogy eredményei közvetve arra is alkalmasak, hogy a történelem iránt érdeklődők is egy sor jelenséget újragondoljanak. Ilyen például az Oszmán Birodalom gyakran hangoztatott, de még mindig nem helyén kezelt túlerejének elfogadása is. Ennek a túlerőnek a 16. század eleji fokozódását és annak pusztító hatásait mindennél jobban szemlélteti az oszmán diplomácia egyre súlyosabb követelésekkel előálló tevékenysége, amelyet a szerző az értekezésben kiválóan, sok új szempont felsorakoztatásával mutat be.

Az értekezés fejezetei szinte külön-külön is önálló tanulmányokat képeznek, amelyek középpontjában az oszmán–magyar kapcsolatok történetének egy-egy fontos szerződés-kötése, illetve az azokhoz vezető út bemutatása áll. A szerző – véleményem szerint nagyon helyesen – az eddigi szakirodalmi hagyomány teljes ismeretében, de mindig a saját elbeszélését, gondolatmenetét követve mutatja be a diplomáciai eseményeket, a források részletes vizsgálatára támaszkodva. Külön kiemelendő, hogy a már ismert források újraolvasása mellett az értekezéshez számos eddig ismeretlen, javarészt itáliai levéltárakban általa felkutatott releváns forrást használt, amelyek egy részét a függelékben közölte is. Az újraolvasás precíz-ségét igazolja például az 1512. évi béketárgyalások egyik legfontosabb, Ljubić által csak részlegesen kiadott forrásának, Pasqualigo jelentésének a végigolvasása: éppen a nem publikált részben voltak azok az információk, amelyek igazolták, hogy többek között Horvátország kihagyása vagy a magyar király címeinek elhagyása a békeszerződésből Bajezid szultán rosszhiszemű lépése volt, amellyel a szinte békésnek tartott oszmán uralkodó arra törekedett, hogy Horvátországot leválassa a Magyar Királyságról, illetve hogy kinyilvánítsa: a

magyar királyt már nem tekinti egyenrangú félnek (23–24.). Hasonlóképpen Kruppa precíz-ségére példa az, ahogy Zay Ferenc művének kiadásában az *adandó* szót a kézirat ellenőrzésével visszaállította a teljesen értelmes, még ha szokatlanul is hangzó *adó adó* ('adót fizető') kifejezésre (34.), vagy ahogy javította Balogh István hibás fordítását egy velencei követjelentéssel kapcsolatban (26–27.). Az opponenst ugyancsak lenyűgözték azok az analógiák, amelyeket Kruppa jellemzően az általa jól ismert európai, és különösen itáliai, így velencei–török diplomáciai kapcsolatok területéről vett, akár közelkorú forrásokból, akár modern külföldi feldolgozásokból (például az 1513. szeptember–december közötti négyhónapos fegyverszünet magyarázata Burgio egyik 1526. évi jelentésének felhasználásával [15.], vagy a pogány–keresztény békekötés valláserkölcsei szempontú elemzése [13.]). A sokszor frapáns megoldásokkal kísért forráselemzés még inkább növeli a Kruppa Tamás által megfogalmazott következtetések iránti bizalmat.

Az értekezés általános elemzésénél maradva, a képzeletbeli mérleg másik, jóval magasabbra emelkedő serpenyőjébe néhány szerkezeti és formai jelenség kerül. Az értekezést időnként bizony nehéz olvasni, a gondolatmenetet nehéz követni. Ez különösen a mű középső részein érezhető, amelyek kidolgozottságukat tekintve érzésem szerint elmaradnak az 1529-ig tartó, valamint az 1540 utáni „erős” részekétől. A nehézkesség oka a minuciózus forráselemzésen túl többértű: egyfelől a szerző az eseménytörténet, köztük a magyarországi belpolitikai történések teljes ismeretét elvárja az olvasótól, és ezekre időnként még csak nem is utal; másfelől sokszor a gondolatmenet egyes alkotóelemei, sőt olykor a kimondatlan végkövetkeztetések is lapalji jegyzetekbe kerülnek (115.), ami így rendkívüli odafigyelést igényel; harmadrészt olykor több megoldási lehetőséget is végigvezet. Ehhez képest jelentéktelen, könnyen javítható problémának tekinthető, hogy a szövegben sajnos igen sok betű- és fogalmazási hibát találunk. Az értekezés jövőbeli megjelentetését rendkívül fontosnak tartom, de feltétlenül javaslom a szerzőnek a szöveg szerkezeti, formai átalakítását.

Nem kívánom a továbbiakban felsorolni az értekezés új és értékes megállapításait, mivel ezeket a tézisek tartalmazzák. Ezeket az alábbi megjegyzések mellett elfogadom, mivel mindegyik kellően bizonyított, vagy legalábbis valószínű megoldásnak tekinthető. Külön kiemelem a mű fő tézisé, mely szerint a szultáni döntések nem doktriner, hanem mindig pragmatikus alapon, az adott körülmények figyelembe vételével születtek meg. Ezt az értekezés csaknem mindegyik fejezete világosan bizonyítja. Inkább néhány felvetést, észrevételt

vagy kiegészítést szeretnék a disszerens figyelmébe ajánlani. Ezek nem változtatják meg az értekezés gondolatmenetét, de árnyalhatják annak egy-egy következtetését.

1) Először egy módszertani megjegyzés. Érzésem szerint Kruppa olykor túlzottan törekszik arra, hogy egy-egy kiváló forrás információját még akkor is mindenképpen beépítse a gondolatmenetébe, ha az a többi forrással ellentétes. Két példa: könnyen lehet, hogy az 1528. évi perzsa forrás azon adatát, miszerint János király adófizetést vállalt (94., 110.), ki kellene inkább zárunk, hiszen a többi egykorú forrás nem támogatja ezt a lehetőséget. Természetesen érthető (nyelvi) okokból a forrás bemutatására, forrásértékének vizsgálatára és elemzésére nem került sor, de miért ne gondolnánk azt, hogy a szultáni udvar otthon is propagandisztikus hírveréssel próbálta még sikeresebbnek beállítani magyarországi tevékenységét? Hasonló érzésem volt Rüsztém pasa visszaemlékezésének elemzésénél (158.) is: mivel az 1541. évi, János Zsigmond személyével kapcsolatos döntést a törökök utólag hibának tekintették, miért ne gondolhatnánk arra, hogy Rüsztém egyszerűen nem vállalta fel akkori „rossz” tanácsát egy velencei személy előtt, és ehelyett annak felelősségét inkább a szultánra hárította, pontosabban kegyességének tulajdonította?

2) Nem lehetséges-e egy olyan következtetés, hogy Szelim kifejezetten azért követelt adót a Magyar Királyságtól 1518/19-ben, hogy Lajos végre lemondjon az 1512-ben elveszített területekről? Azaz egyszerű nyomásgyakorlásról volt szó, a „tetek újbóli emeléséről”? Az elveszített területekről való végleges lemondással magyarázható lenne Szelim meglepő visszatáncolása a követeléstől.

3) Kruppa azon véleménye, miszerint II. Lajos „nem igazán mutatott igazi államférfiúi képességeket”, ami a problémák forrása volt, valóban elképzelhető, de ennek igazolásával a kutatás még adós. Közismert, hogy a fő forrásnak tekintett diplomaták gyakran összemosták a kormányzat kilátástalan helyzetét a fiatal – Nándorfehérvár elestekor még csak 15 éves – uralkodó korát tekintve korántsem meglepő udvari életmódjával. Az értekezés több helyen rámutat arra, hogy az 1521 utáni kormányzat helyzete, legalábbis diplomáciai téren, tényleg reménytelen volt, és ha még a diplomáciai kudarcokat el is titkolták, az országban olyan fokú pánik és düh uralkodhatott, hogy kérdéses számomra, hogy egy „Mátyás formátumú uralkodó” valóban felül tudott volna-e kerekedni rajta. Éppen az értekezés bizonyítja számomra, hogy a kormányzat tisztában volt az oszmán helyzet súlyával, és azokra, amennyire tellett tőle, professzionális válaszokat adott. Ettől függetlenül valóban célszerű lenne

vizsgálni a jövőben, mekkora személyes felelősség terheli Lajost a kaotikus belpolitikai helyzetért.

4) II. Lajos halála nemcsak az ország, hanem Szülejmán számára is nem várt, nagy csapás volt, hiszen így megnyílt az út a Habsburgok előtt, ami terveit megváltoztatására sarkalhatta. Felmerül bennem, hogy nem ezért nincs-e nyoma annak, hogy Jánostól adót követelt volna? Egyfelől Ferdinánd támadásai idején nem akarta tovább gyengíteni János anyagi helyzetét, másfelől pontosan tudta, hogy János vesztes helyzetbe kerül az adófizetés vállalásával, amely útra Lajos is – az értekezés szerint – részben éppen a nemesség ellenállása miatt nem léphetett rá. Bár az értekezés többször kitér arra, hogy Szülejmán tekintettel lehetett a magyarok érzéseire, úgy érzem, hogy János ezért kapott szinte kedvezőbb békefeltételeket, mint Lajos, más kérdés, hogy szimbolikus téren viszont a szultán „kárpótolta” magát, ám az inkább Jánosnak és környezetének, és nem az ország nemességének szólt. Még egy helyen érzékelttem azt, hogy Szülejmán tekintettel lehetett a magyar közgondolkodásra: ez pedig János Zsigmond megkoronázásának a kérdése. Kruppa szerint János Zsigmond megkoronázása megnehezítette volna a Habsburg- és a Szapolyai-ház megállapodását, ebben az esetben viszont Szülejmán miért nem koronáztatta meg fogadott fiát? Nyilván azért, mert a magyar közgondolkodás szerint egy megkoronázott magyar király szuverén és az egész országra igényt tartó uralkodó volt, és ebbe nem fért bele az, hogy a választott király csak a keleti országrész felett rendelkezett fennhatósággal.

5) Perényi Péter és Majlád István ambíciójával kapcsolatban érdemes rámutatni, mennyire fontosak voltak a rangok és a címek a korabeli magyar arisztokrácia számára. Kerülve most a részleteket, nagyon jól látszik, hogy a Hunyadiak 1453-ban kapott besztercei grófi/örökös ispáni címe milyen fontos mintául szolgált későbbi „követőiknek”. Noha ismerünk olyan családot (különösen a Bátoriakat), akik kifejezetten ódzkodtak az új, sok esetben az alacsony származás ellensúlyozására kért presztízscímektől, régi családok is szívesen éltek ezzel a lehetőséggel. Például éppen a Perényiek: 1504-ben Ulászló király, mielőtt keresztülvitte volna Perényi Imre nádorrá választását, Abaúj megye örökös ispánjává nevezte ki őt, bizonyára azért, hogy ugyanolyan ranggal rendelkezzen, mint a nádori tisztséget korábban betöltő Szapolyaiak. Az sem véletlen, hogy János király nádora is egy örökös ispán, Bánfi János lett. A grófi származás János király reprezentációjában és propagandájában is fontos szerepet játszott. Az 1530-as években a grófi cím mellé már joggal járult egy olyan

képzet, hogy az előbb-utóbb a nádori, kormányzói vagy akár a királyi címig is repítheti viselőjét. A Kruppa Tamás által említett szereplők mindegyike rendelkezett (és szinte csak ők) ilyen örökös ispáni, ha úgy tetszik, grófi címmel. Perényi Péter megörökölte az abauji, Gritti megkapta a máramarosi, Majlád pedig a fogarasi grófi címeket. Ezzel a ranggal még utóbbi is határozottan kiemelkedett a magyar arisztokrácia soraiból, így talán némileg leegyszerűsítőnek hat a szerző állítása, miszerint „Majlád román származású, nem túlságosan gazdag és előkelő ... *homo novus* volt”. Perényi esete még inkább figyelemre méltó: apját 1517-ben Miksa császár birodalmi fejedelemmé és siklósi herceggé nevezte ki, igaz, ezt a címet a család Magyarországon nem használ(hat)ta. Perényi királyi ambícióiban biztosan szerepet játszott a család igénye a fejedelmi státuszra, nem véletlen, hogy a szerző által idézett forrás szerint Ferdinándtól is egy hercegséget szeretett volna kapni.

6) Két János király halála utáni oszmán diplomáciai forrásban János Zsigmond neve még Istvánként szerepel (147.). A disszerens egy ideig nem foglalkozik ezzel a jelenséggel, majd oldalakkal később jegyzetben hozza a szakirodalom egyik megoldási javaslatát, miszerint a kisfiút a családjától távol lévő János Istvánnak nevezte el, ám a királyné és környezete végül János Zsigmondnak keresztelte (150.). Ezt a rekonstrukciót magam is valószínűnek tartom. Ha valóban így volt, ez azt is jelenti, hogy az István név ismerete a Szászföldön időző János által menesztett küldöttek révén jutott el a szultáni udvarba. A szerző kihasználhatta volna ezt az igen logikus elképzelést a saját gondolatmenetéhez, hiszen ez szintén alátámasztja azt az érvelését, miszerint a János Zsigmond részére kibocsátott szerződés viszonylag korán, 1540. augusztus 16-án és nem hónapokkal később kelt (később már bizonyosan eljutott a helyes névalak Isztambulba). Megjegyzem, érdekes, hogy az 1567. évi fermánban – a Velencében fennmaradt olasz szöveg szerint – ugyancsak István szerepel (175., 210.), ami nyilván az 1540. évi szerződés névhasználatára megy vissza, még inkább igazolva a két irat közötti folytonosságot.

7) Úgy gondolom, hogy az 1567. évi, az erdélyi rendek által kért kiváltságlevél kieszközlését végső soron mégis csak az a régi magyar jogszokás indokolja, hogy a magyar király halála után a kiváltságokat meg kell erősíteni az új uralkodóval. A keleti országrész rendjeinek a vazallitás óta új, szultántól kapott kiváltságai (is) voltak, így régi szokás szerint Szülejmán halála után kérték az új szultán általi megerősítést. Természetesen János Zsigmond betegsége felgyorsíthatta ezt a szándékot. Az erdélyi rendek szabad fejedelemválasztási jo-

gát, amelynek eredetét Kruppa kiválóan tisztázza, az egyik idézett országgyűlési végzés szerint János Zsigmond eszközölte ki (177.), de nem biztos, hogy az olasz nyelvű kivonatban fennmaradt Szelim-féle kiváltságlevélre kell gondolni. Nagyon is elképzelhető, hogy itt a még a Szülejmántól kapott kiváltság költségeire utaltak.

8) A szerző Szülejmán szultán részéről a vazallus magyar államhoz való makacs ragaszkodásként értelmezi azt, hogy az Oszmán Birodalom még csak nem is az értékeesebb területet (Erdélyt) foglalta el 1541-ben, hanem a középsőt, ezzel hosszú távon óriási terhet róva a szultáni kincstárra (192.). Bár Szülejmánnak érthető módon érdekében állt egy vazallus magyar államalakulat fenntartása, megítélésem szerint itt más, sokkal egyszerűbb szempontokat is figyelembe kellett volna venni, például azt, hogy az ország legjobb mezőgazdasági területei kerültek török kézre, és erre nyilván stratégiai, logisztikai, hadseregellátási okokból került sor. Ha valóban akkora deficitet okozott a hódoltság a szultánnak (ezt nem vonom kétségbe), akkor János Zsigmondnak tett ígérete alapján Szülejmán az 1560-as években arcvesztés nélkül vissza tudta volna adni a területet vagy annak egy részét. Az ellentmondás nem inkább azzal oldható fel, hogy sohasem tett le Bécs elfoglalásáról és a nagy ellenfélnek tekintett Habsburg-dinasztia elleni támadásról, amihez a hódoltsági terület könnyen szolgálhatott bázisul és kedvező felvonulási útvonalul?

9) Az olvasónak hiányérzete támad annak kapcsán, miért tekintjük Brodarics Istvánt az 1522. évi, csonka levél (Függelék 4.) szerzőjének (a szerző itt szóbeli közlésre hivatkozik, 50.). Természetesen a megoldás lehetséges, már csak azért is, mert több, humanista műveltségre utaló részlet olvasható benne. A kérdőjellel jelölt címzett (202.) azonban a szöveg belső logikája alapján mintha egyértelműen a bíborosi kollégium lenne.

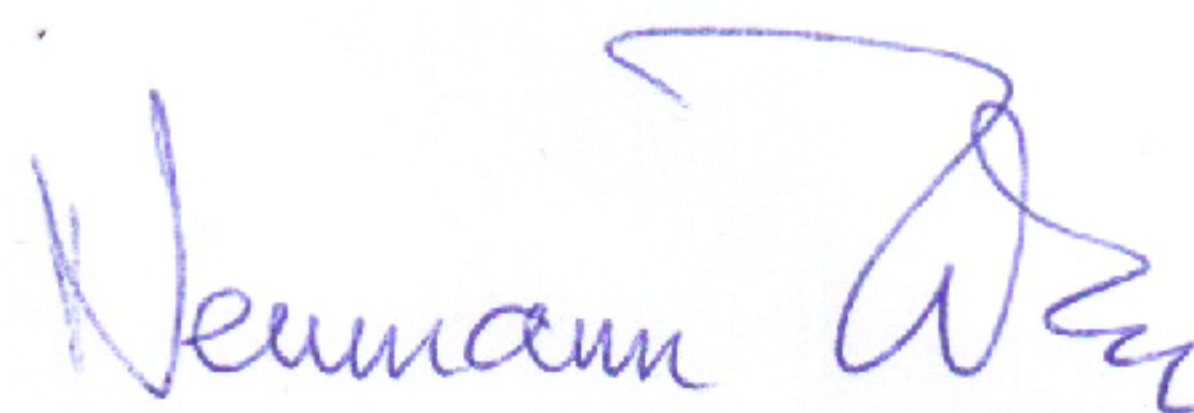
10) Az értekezés történelmi fogalom-használata nem mindig pontos. Néhány példa erre: birodalmi hercegek helyett fejedelmek a helyes (52.), birodalmi országgyűlés helyett gyűlés (73.), temesi vagy temesvári bán(ság) helyett ispán(ság) (162., 202.), a *conscribere exercitum* ókori kifejezés pedig nem a hadsereg összeírását, hanem összehívását, azaz mozgósítását jelenti (50.).

11) Végül hadd szóljak néhány szót a függelékben közölt szövegekről. Ez sajnos az értekezés legproblémásabb része. Hiányzik egy néhány soros indoklás, mi alapján esett a választása ezekre a szövegekre (ez persze sejthető); szinte semmilyen információt nem kapunk az egyes forrásokról azon kívül, hogy eredeti vagy másolat (de például mikori másolatról van szó?); nem kapunk értékelést arról, mennyire szavahihető információkat tartalmaz

a forrás – például a 3. számú forrásban a temesi ispán, valamint Lőrinc herceg halála kacsa volt, csak a forráshoz tartozó regesztában nem említett nádor, Perényi Imre elhunyt volt igaz hír, ami nem cáfolja ugyan a török követségről közölt hírt, de nem is erősíti a forrás hitelét. De a leginkább zavaró jelenség, hogy a szerző nem ellenőrizte a szövegeit: túlzottan sok elütési hiba maradt a latin szövegekben (ezeket nem sorolom fel), a központosítás nem következetes (néha összetartozó szerkezetek kerülnek külön mondatba, pl. a 202. oldalon a 4. szöveg 5. sorában „Scio...” nem új mondat), néha komoly értelmezési nehézséget okoznak az olvasónak az olvasati hibák (néhány példa: „nec cum exercitu, sed nec cum cathinis”, az utolsó szó alighanem *catervis* [198.]; „tam per terram, quam per quem quod...”, *quem* helyett bizonyára *aquam*; „officia latui” nyilván *officiolatus*; „iure fragabili” *irrefragabili* [200.]; *dampna* miért felkiáltójeles, amikor a korszakban bevett alak; „h(a)verit (?)” bizonyára *habuerit* [202.]; „vis creandi regis” biztosan *ius creandi regis* [205.] stb.). Magától értetődő viszont, hogy egy figyelmes olvasással ezeket a hibákat lehet a legkönnyebben orvosolni.

Összefoglalóan az a véleményem, hogy a felsorolt apróbb hibák ellenére az értekezés nagyot lépett előre a 16. századi oszmán–magyar kapcsolatok értelmezésében, számos részeredménye segíti majd a kutatókat abban, hogy tisztább véleményt fogalmazzanak meg a korszak szereplőinek politikájáról, szándékairól. Kruppa Tamás téziseit elfogadom, a mű megjelentetését a fentebbi megjegyzések figyelembe vétele mellett feltétlenül javaslom, végül az értekezés nyilvános vitára tűzését teljes szívvel támogatom.

Piliscsaba, 2025. február 5.



Dr. Neumann Tibor DSc
tudományos tanácsadó
HUN-REN BTK TTI